

о. Роман Дзюбак
Івано-Франківська теологічна академія

Канонічна форма укладення подружжя в актуальному праві Української Греко-Католицької Церкви

Вступ

Хоч Церква протягом довгих віків не мала канонічної форми укладення шлюбу, однак доволі рано заохочувала вірних до укладення подружжя публічно і з благословенням Церкви. Щоправда, важко сьогодні встановити докладну дату, відколи це благословення стало загальним, однак мусило то статись доволі давно. У пізніший період в східній католицькій Церкві з'являється канонічна форма укладення подружжя, яка зобов'язує під санкцією його неправосильності. Впроваджена вона була поступово до різних східних Церков¹.

Подружжя згода, щоб могла стати формальною причиною подружжя, мусить не тільки відповідати вимогам натурального права, але також бути висловлена в спосіб, приписаний позитивним правом. Тому говоримо про публічну або — маючи на увазі право Церкви — канонічну форму укладення подружжя. З точки зору натурального права не потрібна жодна публічна форма укладення подружжя. Достатньо, щоб сторони висловили згоду на подружнє життя, взаємно себе передаючи і приймаючи з метою укладення подружжя. Проте подружжя є інституцією, що має на меті не лише приватне добро, але і публічне. Подружжя і родину з'єднують з суспільством живі і органічні зв'язки. Творець установив шлюб початком і основою людської спільноти, а родина є «першою і зародковою клітиною суспільства» (Декрет *Apostolicam actuositatem*, № 11). Отже, так суспільство, як і самі подрути захищені, щоб подружжя було оточене юридичною опікою, яка забезпечувала б його перед зловживаннями, а також гарантувала б властиве функціонування такої важливої інституції. Проявом цього виду опіки є те, що Церква установила канонічну форму укладення подружжя².

1. Історія встановлення канонічної форми подружжя

Церква від початку домагалася від наречених, щоб подружжя укладали публічно і пов'язували його з благословенням священника. Однак подружжя згода, висловлена без жодної публічної форми, була достатньою для виникнення шлюбу³.

У східній Церкві надавали велику вагу укладенню подружжя в присутності і з благословенням священника. Про таке благословення виразно згадує канон 7 синоду в Неоцезарії (314-325), коли забороняє благословляти тільки повторні шлюби. Відповідь папи Миколи I, надана болгарам в 866 р., підтверджує загальну практику благословення подружжя у візантійській Церкві, і, мабуть, благословення те було обов'язковим до правосильності подружжя. На державному рівні таку обов'язкову форму укладення шлюбу для Церков візантійського походження приписав імператор Лев VI Філософ (886-912), роблячи благословення священника обов'язковим для всіх осіб⁴. Не стосувалося це, однак, подружжя невільників і тих осіб, які уклали повторний шлюб. Ця недосконалість подружжя невільників була усунена близько 1095 р. імператором Олексієм Комненом. У пізніший період в східній католицькій Церкві була встановлена канонічна форма укладення подружжя, що зобов'язує під санкцією його неправосильності⁵.

У перший період свого існування, тобто від 988 року (Хрещення Русі) до Берестейського єднання 1596 р., законодавство української Церкви не відрізняється особливо від візантійського церковного законодавства, але у окремих випадках набирає своїх відмінностей, і, як наслідок цього, починається розвиток партикулярного права. Це закони великих київських князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого, які нормують відносини між державою і Церквою⁶. Більш систематично розвивають партикулярне право «Кормчі книги»⁷. «Кормчими» вони називаються тому, що в них поміщені норми, які є ніби кормилом, яким керується Церква. Вперше друком «Кормча книга» з'явилася в 1649-53 роках. До неї, з-поміж іншого, під 50 титулом увійшов «Евхологій» Петра Могили, який містив положення про Таїнство Подружжя⁸. Крім цього видання, з'явилося кілька інших редакцій, а саме: Рязанська і Новгородська «Кормчая книга». Та остання редакція містила закони Володимира Великого і Ярослава Мудрого, а також «Руську Правду», що є найстаршим українським законодавством. У кодексі «Кормчої книги» з XIII століття її вважається законом, або судом Ярослава Мудрого, в якому записані устави часів Ярослава і постанови Володимирського Собору 1274 року (на соборі у Володимирі над Клязьмою 1274 р. введено в слов'янському перекладі «Номоканон Фотія» з поясненнями Олексія Аристена). «Кормчі книги» на Русі застосовувалися в церковних судах для врегулювання подружніх справ⁹. Велику роль в розвитку партикулярного права відіграли також синоди, скликані київськими митрополитами, які мали завданням врегулювання різних сфер життя Церкви¹⁰.

Після Берестейського єднання настає другий період в розвитку партикулярного права української Церкви¹¹. Русини-католики теоретично зберігали подружнє право східної Церкви, однак на практиці почали застосовувати більш практичне право Тридентського собору у формі виразних папських постанов або власних рішень синодів, щоб не покликатися відверто на постанови Тридентського собору, оскільки таку поведінку вважали б впровадженням латинської дисципліни до грецької Церкви. Київський митрополит Йосиф Веніамін Рутський на провінційних синодах в Києві 11 жовтня 1619 р. і в Кобрині 6 серпня 1626 р. ввів у київській провінції форму подружжя під загрозою неправосильності тими самими словами, що і Тридентський собор в декреті Tametsi. Ця ухвала, після надсилення актів до Рима, збудила в Конгрегації Собору і в Конгрегації Поширення Віри дискусію стосовно її правосильності. В Римі вважали, що синод, впроваджуючи таким чином розриваючу перешкоду до укладення подружжя, визнавав собі владу, яка належить виключно папі римському. Покликана через папу комісія з розгляду цього питання запропонувала вислати два брєве до нунція у Варшаві, який повинен був, залежно від ситуації, оголосити або декрет Tametsi, або друге брєве, яким папа римський власним авторитетом накладав тридентську форму укладення подружжя¹².

Замойський синод в 1720 р. приймає вже як довершену справу, що вже нема жодної різниці між дисципліною руської Церкви та латинської у подружніх справах. Про це говорить Замойський синод у титулі III, § 8 «Про подружжя» в наступний спосіб: «Оскільки обряд укладення цього таїнства в нашій Церкві є справді той самий, що в латинській, і через це не має потреби жодного поліпшення або зміни, не вільно буде парохам від нього відступити»¹³. Ще більш затерлася різниця між дисципліною української і латинської Церкви, коли галицькі землі було приєднано до Австрії за Марії Терези в 1772 р. Австрійський уряд, щоправда, захищав грецько-руський обряд русинів, однак, з іншого боку, одні і ті ж закони стосувалися католиків в Австрії без різниці обряду. За Марії Терези, згідно з декретом від 15 червня 1776 р., кандидати духовного стану перед свяченнями мусили складати іспит з канонічного права згідно з приписаними підручниками. Оскільки ці підручники не враховували канонічного права східної Церкви, а кандидати до духовного стану мусили з них вчитися, то наше духовенство відійшло від східної дисципліни подружжя. За цим пішла і практика єпископів у цілій галицькій провінції. Відносини між церковною і державною владою в галицькій провінції в період Йосифізму були такі самі, як між Австрійською державою і латинською Церквою. Після введення в життя конкордату з 1855 р. щодо подружніх справ імператорським патентом від 8 жовтня 1856 р. було прийнято в галицькій провінції *Instructio pro iudiciis ecclesiasticis quoad causas matrimoniales Imperii Austriaci*¹⁴. Укладення мішаного подружжя між католиками грецько-

руського (візантійсько-українського) обряду і католиками латинського обряду, в галицькій провінції унормовано декретом Конкордії Конгрегації Поширення Віри від 6 жовтня 1863 р.¹⁵.

Наступний собор у Львові 1891 року наказує стосовно Таїнства Подружжя у всьому наслідувати науку Тридентського собору та Замойського синоду, а також положення Конкордії¹⁶ та повчань, що містяться у пастирських листах окремих ординарив¹⁷. У 1855 році імператор Австрії уклав конкордат з Апостольською Столицею. Цим конкордатом в X розділі признано подружні справи церковним судам, що мали їх вирішувати на підставі святих канонів і декретів Тридентського собору. За дорученням кардинала Раушера католицькі каноністи зібрали ціле канонічне право латинської Церкви про подружжя та заручини і видали інструкцію, ухвалену австрійським єпископатом на конференції у Відні. Цю інструкцію оголосив кардинал Левицький, примас Галичини, пастирським листом від 10 березня 1857 року для застосування в церковному суді Львівської архієпархії і перемиський єпископ барон Яхимович пастирським листом від 20 січня 1857 року – для Перемиської єпархії. Львівський синод наказує використовувати її в церковних судах галицької провінції¹⁸ і поміщає в додатку XVIII до *Рішень і Чинностей Собору, що відбувся у Львові в 1891 р.*¹⁹.

Після видання декрету *Ne temere* 2 серпня 1907 року, який повинен був зобов'язувати від Пасхальної неділі 1908 року весь католицький світ, Конгрегація 1 лютого 1908 р. вирішила, що цей декрет не зобов'язує католиків східного обряду, а чи потрібно цей декрет на них поширити, повинна вирішити Конгрегація Поширення Віри. Галицький Митрополит від імені цілої галицької провінції звернувся до святої Конгрегації з проханням поширити декрет *Ne temere* на русинів в цій провінції²⁰. Свята Конгрегація декретом від 5 травня 1911 року розтягує зобов'язуючу силу декрету *Ne temere* на русинів Галичини (унійні єпархії Львівську, Перемишську і Станіславівську), Буковини і парафії святої Варвари у Відні²¹.

З цілої східної дисципліни про подружжя залишилося в галицькій провінції тільки: 1) що кандидати до духовного стану можуть укладати подружжя перед свяченнями в піддиякони; 2) перешкода освяченого часу; 3) обряд шлюбу. У всьому іншому прийнятою була дисципліна про подружжя західної Церкви²².

Авторитетом папи Пія XII через *motu proprio Crebrae allatae sunt* 22 лютого 1949 р. була затверджена нова кодифікація подружнього права, яка від 2 травня 1949 року стала виключною нормою для вірних всіх східних обрядів. З дня набуття чинності цієї кодифікації втратили в цій матерії чинність не тільки всякі протилежні звичаї, а й дотеперішні положення, як загальні, так і партикулярні, або спеціальні, а навіть ті, які були видані на синодах, затверджених через Апостольську Столицю. Партикулярне право всіх східних Церков, у тому

числі української, проти цієї кодифікації тільки тоді затримує свою силу, якщо окремі канони цієї кодифікації виразно на нього посилаються²³.

18 жовтня 1990 року Святіший Отець Іван Павло II оголосив Кодекс Канонів Східних Церков – перший в історії збір канонів у формі кодексу, який від 1 жовтня 1991 р. зобов'язує всіх католиків східних обрядів.

2. Визначення канонічної форми

Кажучи про форму подружжя, потрібно розрізнити три різні випадки використання цього терміна:

- а) *сакраментальна форма*, яка є істотною частиною кожного Таїнства;
- б) *літургійна форма* обряду подружжя;
- в) *форма висловлення подружньої згоди*, так звана канонічна, або юридична форма, про яку і буде мова нижче.

Теоретично дотримання цієї форми може зобов'язувати всіх або деяких осіб, а її недотримання може загрожувати неправосильністю подружжя²⁴.

Канон 828 ККСЦ приписує, що тільки ті подружжя правосильні, які укладені згідно із святим обрядом перед місцевим ієрархом або парохом, або священником, якому через одного з них було дано повноваження до благословення подружжя, а також перед принаймні двома свідками, однак згідно з приписами наступних канонів і з врахуванням винятків, про які мова в кан. 832 і 834 §2.

Потрібно звернути увагу на те, що передусім говориться про укладення подружжя в «святому обряді»; на ближче визначення компетентного священика до благословення подружжя і на предмет давання делегації: уповноваження до давання благословення. Потрібно зазначити, що тут ККСЦ відрізняється від кодексу латинської Церкви, в якій священник є тільки службовим свідком подружжя, і тому в східних Церквах диякон не є суб'єктом переказу через місцевого ієрарха або пароха уповноваження до благословення подружжя.

Врешті вказано на два винятки: з кан. 832 (надзвичайна форма) і з кан. 834 § 2 (форма укладення шлюбу з особою, що належить до Східної некатоліцької Церкви), що зобов'язує всього лишень до законності²⁵.

3. Особи, зобов'язані до дотримання канонічної форми

Канонічна форма укладення подружжя зобов'язує, якщо подружжя укладають сторони, з яких принаймні одна охрещена в католицькій Церкві або була до неї прийнята і не відступила від неї формальним актом (кан. 834 §1).

Отже, до дотримання канонічної форми укладення подружжя не зобов'язані: 1) не охрещені, які укладають подружжя з некатоліками; 2) охрещені поза

католицькою Церквою, які пізніше не були зараховані в повну з нею єдність, якщо укладають подружжя з некатоліками.

Крім того канонічна форма вимагається тільки до законності, якщо католицька сторона укладає подружжя з некатоліцькою стороною, що належить до східного обряду. Потрібно зауважити різницю, яка в даному випадку існує між східним та західним кодексами. Охрещені в католицькій східній Церкві, якщо пізніше відступили від неї формальним актом, надалі залишаються зобов'язані до канонічної форми укладення подружжя²⁶. Це має важливе значення при оцінці вільного стану особи, яка потім бажає одружитися з католицькою стороною.

4. Свідки шлюбу

Львівський собор 1891 р., приймаючи науку Тридентського собору і Замойського синоду²⁷, для правосильності подружжя вимагає, крім пароха або місцевого ієрарха, чи священника, через одного з них уповноваженого, ще присутності двох або трьох свідків²⁸. Декрет *Ne temere* в арт. III вимагає до важності подружжя присутності принаймні двох свідків. Так що подружжя, укладене без свідків або перед настоятелем і одним тільки свідком, було б неправосильне²⁹.

Цей же декрет приписує, що свідками можуть бути будь-які особи, без різниці стану, віку, статі і віровизнання, якщо тільки є в стані зрозуміти, що перед ними відбувається вислів згоди на подружжя, і можуть про те засвідчити. Якщо йдеться про шлюб в церкві, випадає, щоб свідки були вірними. Право вибору свідків належить до наречених. Присутність свідків при укладенні подружжя повинна бути одночасна, тобто обидва разом мусять бути при укладенні подружжя; матеріальна, тобто щоб були на місці укладення подружжя; і формальна, тобто щоб бачили, чули і розуміли, що укладається подружжя. Тому такий, який не розуміє мови, в якій наречені виражають подружню згоду, не може бути свідком³⁰.

Згідно з В. Д. Поспішілем від свідків вимагається тільки те, щоб вони були в стані зрозуміти і засвідчити те, що відбувається. Вони можуть бути свідками, навіть якщо бачили обряд шлюбу тільки як присутні і не запрошені раніше³¹.

5. Звичайна форма укладення подружжя

Вперше канонічну форму укладення подружжя приписав Тридентський собор декретом *Tametsi*. Вона зобов'язувала під санкцією неправосильності там, де цей декрет був оголошений³². Замойський синод 1720 р. і Львівський собор 1891 р. приписали повністю цю форму для Української Греко-Католицької Церкви³³.

Тридентський закон вимагав для правосильності подружжя, щоби воно укладалося перед власним парохом або власним ієрархом, або перед священником, уповноваженим через одного з них, і трьома або двома свідками³⁴. Оскільки

застосування тридентського декрету на практиці викликало багато труднощів, Папа Пій X декретом *Ne temere* від 2 серпня 1907 р., модифікуючи тридентську форму, приписав нову форму укладення подружжя, яка зобов'язувала від 19 квітня 1908 р. цілу латинську Церкву³⁵. Конгрегація Поширення Віри розширила цей декрет на унійні єпархії лише 5 травня 1911 р.³⁶ Цей декрет в арт. III приписує, що «тільки ті подружжя правосильні, які були укладені перед парохом або місцевим ієрархом, або також священиком, уповноваженим через одного з них, і двома принаймні свідками, проте згідно правил, поданих в наступних артикулах (IV–VI)». Отже, канонічна форма, від дотримання якої залежала правосильність подружньої згоди, полягала в урочистій заяві сторін, що між собою укладають подружжя, висловленій перед місцевим ієрархом або парохом, чи священиком, через одного з них делегованим і у присутності принаймні двох свідків. Недотримання хоч би однієї з цих умов створює т. зв. «перешкоду таємності» і не допускає, щоб задумане подружжя було правосильно укладене³⁷.

Кодифікація подружнього права від 22 лютого 1949 р., маючи на меті усунути різноманітність канонічної форми, прийнятої в католицькій східній Церкві³⁸, в канонах 85-92, під спільним заголовком: «*de forma celebrationis matrimonii*», з моменту впровадження її в життя 2 травня 1949 р. зобов'язує вірних всіх католицьких східних Церков до єдиної форми під санкцією неправосильності укладеного подружжя. Канон 85 § 1, подаючи звичайну канонічну форму укладення подружжя, приписує, що тільки ті подружжя правосильні, які укладаються у святому обряді перед місцевим ієрархом або парохом чи священиком, уповноваженим через одного з них, а також принаймні перед двома звичайними свідками. Згідно з цим каноном правосильність подружжя в східній Церкві підтверджується укладенням перед парохом або ієрархом території, де відбувається шлюб, а також укладенням згідно зі святим обрядом (*ritu sacro*). Святий обряд тут такий істотний, що його відсутність приводить до неправосильності самого подружжя. Згідно з § 2 того ж канону під святим обрядом потрібно розуміти благословення священика, що асистує при укладенні шлюбу. Загальне формулювання цього параграфа дозволяє зробити висновок, що не йдеться тут виключно про благословення, яке літургійні книги приписують спеціально для подружжя, а про всіяке благословення, дане навіть у найбільш загальній формі³⁹.

Кодекс Католицьких Східних Церков з 1990 р. подає таку саму форму укладення шлюбу, що й кодифікація 1949 р. Канон 828 § 1 приписує звичайну форму, визнаючи «за правосильні тільки ті подружжя, які укладаються згідно із святим обрядом перед місцевим ієрархом чи парохом або священиком, якому одним з цих двох було надане повноваження благословити подружжя, а також принаймні перед двома свідками, однак згідно з приписами наступних канонів і з врахуванням винятків, про які мова в канн. 832 і 834, §2»⁴⁰.

Оскільки в процитованому каноні законодавець говорить про правосильне укладення подружжя тільки «*ritu sacro*», то § 2 канону пояснює, що цей обряд потрібно розуміти як святий через саму участь священника, який асистує і благословляє⁴¹.

Згідно з процитованим каноном для збереження цієї форми вимагається, щоб:

- а) подружжя було укладене згідно із святим (*ritu sacro*) обрядом;
- б) було укладене перед священником, яким в даному випадку є місцевий ієрарх або парох території укладення шлюбу, або інший священник, уповноважений через одного з них;
- в) було, крім того, укладене перед принаймні двома свідками.

6. Літургічна форма

Західна Церква навчає так перед Тридентським собором, як і в тридентському законодавстві і в декреті «*Ne temere*», що для правосильності подружжя не потрібне церковне благословення, а необхідне тільки висловлення згоди на подружжя, яке після Тридентського собору повинно відбуватися в приписаний спосіб. Тим самим приймає, що таїнство подружжя виникає через згоду двох осіб, або, іншими словами, що матерія і форма міститься в згоді, а творцями подружжя є самі подруги⁴².

У східній Церкві священникові благословенню приділяли увагу до такого ступеня, що без нього вважали подружжя за неправосильне. Каноністи навчали про матерію і форму подружжя таким чином, що на Таїнство Подружжя складаються три чинники: 1) взаємна згода наречених провадити спільне життя; 2) вислів цієї згоди через обіцянку, складену перед священником; 3) затвердження цієї обіцянки через благословення, дане священником⁴³.

На практиці, однак, візантійська Церква не дотримувалася точно норм, установлених через грецькі номоканони, тримаючись старих локальних звичаїв, які існували також після укладення унії, так що подружжя без священничого благословення траплялося аж до кінця XVII ст.⁴⁴.

Латинські єпископи скаржилися неодноразово в Римі, що попи-уніати мають звичай благословляти подружжя з латинниками не дотримуючись вимог Тридентського собору⁴⁵. З метою оздоровлення цих взаємин синод у Кобрині 1626 р. оголосив власним авторитетом норми Тридентського собору, забороняючи, під санкцією неправосильності, укладення таємних шлюбів⁴⁶.

Замойський синод 1720 р., приймаючи сакраментальну дисципліну Тридентського собору, прийняв також науку латинської Церкви про те, що відносно права достатньо для правосильності укладення сакраментального подружжя самого вислову формальної згоди контрагентів згідно з канонічною формою. Однак, як

зазначає священник Масцюх, звичаєм введено від перших віків, що цей вислів згоди повинен відбуватися в належний і урочистий спосіб через шлюб в церкві (στέφανωμα, στέφανισμός). При шлюбі з'єднується канонічна форма з обрядом шлюбу таким чином, що контрагенти виражають під час шлюбу згоду на подружжя, священник приймає цю згоду, а двоє свідків, званих у нас старостами, присутні при шлюбі. Обряд шлюбу, під час якого укладається подружжя, приносить подругам Божу благодать, яку католицька Церква прив'язує до гідного прийняття церковного благословення. Через це укладення подружжя без церковного шлюбу, крім крайньої потреби, не дозволене. Якщо контрагенти уклали подружжя без шлюбу, то чимскоріше повинні вимагати церковного шлюбу, якщо тільки підготовлені через святу сповідь і святе причастя до його гідного прийняття. Обряд шлюбу потрібно було виконувати згідно з епархіальним евхологіоном. Львівський синод приписує у цьому сенсі, в додатку XVIII, уділяти шлюб згідно з рубриками, поміщеними в требнику Перемиської єпархії видання Шашкевича⁴⁷. Священникові не можна було самостійно скорочувати або змінювати обряд шлюбу, прийнятий в єпархії, навіть якби йшлося про шлюб у небезпеці смерті⁴⁸.

Зміни ввела кодифікація 1949 р. Однією з вимог, які приписує канон 85 § 1 щодо дотримання канонічної форми укладення подружжя, є святий обряд (*ritus sacer*). Не вистачає тут самої активної позиції священника, яка полягає в запитанні контрагентів про подружню згоду і її прийняття, як це передбачає декрет *Ne temere* в § 3 арт. IV⁴⁹, але, крім того, священник повинен дати благословення особам, які укладають подружжя. Виразно говорить про те § 2 канону 85, пояснюючи ближче значення вислову «*ritu sacro*»: «*Sacer censetur ritus, ad effectuum de quo in § 1, ipso interventu sacerdotis adsistentis ac benedictis*». Те надто загальне формулювання цитованого канону дало привід до виникнення сумніву щодо того, про яке благословення в даному випадку йдеться. Чи те, яке приписують літургічні книги щодо укладення подружжя, чи якесь інше благословення священника⁵⁰? Цей сумнів усунула папська комісія з редагування Кодексу Східного Права. На поставлене їй в цій справі запитання, 3 травня 1953 р. дала автентичне пояснення, що в даному випадку йдеться не про якийсь визначений літургічний (*certus ritus liturgicus*) обряд, а про звичайне благословення (*simplex benedictio*)⁵¹. Зрозумілим є те, що тим більше задовольняє вимоги права давання благословення, приписаного через літургічні (Евхологіон, требник) книги, про що говорять приписи в каноні 91: «*Extra casum necessitatis, in matrimonii celebratione servantur ritus et caeremoniae in libris liturgicis ab Ecclesia praescriptae probatis aucto legitimis consuetudinibus receptae*». Це благословення можна, однак, в деяких випадках проігнорувати, як передбачає шойно згаданий канон⁵².

Аналогічні приписи щодо літургічної форми знайшлися в Кодексі Канонів Східних Церков (канн. 828, 836).

Тим самим як кодифікація 1949 р., так і ККСЦ створюють привід для глибшої рефлексії на тему служителя таїнства подружжя в теології Сходу. Говориться бо, що згідно зі східною теологією служителем згаданого Таїнства є священник, який благословляє подружжя⁵³.

Диякон, як видно, не може бути суб'єктом переказу через місцевого ієрарха або пароха уповноваження до благословення подружжя. Не передбачає також східний кодекс можливості давання уповноваження і світським особам⁵⁴.

7. Служитель Таїнства Подружжя

Оскільки Христос Таїнством зробив подружню згоду, то матерія і форма цього Таїнства містяться в самій подружній згоді. Матерією Таїнства є взаємне передання себе подругами, висловлене словами або іншими знаками, з метою укладення подружжя, формою – прийняття навзаєм переданого права собі. Цей погляд, загальний поміж теологів і каноністів, офіційно висловив Бенедикт XIV.

У XVI ст. з'явилася інша думка, згідно з якою служителем Таїнства Подружжя є священник, матерією є подружня згода, а формою – сам обряд шлюбу, виконуваний через священника. Автором цієї думки був Мельхіор Кано (+1560). Отже, слова контрагентів, що висловлюють подружню згоду, є тільки матерією, формою є слова священника. J. Launoy і J. N. Nuutz, відокремлюючи Таїнство від подружньої згоди, твердили, що Таїнством є благословення священника.

Бенедикт XIV, як приватний вчений, у своїй праці «De Synodo dioecesana» визнав думку, якуголосив Мельхіор Кано, як дуже правдоподібну, однак, як папа римський, навчав, що служителями таїнства подружжя є самі подруги, а не священник.

Латинська Церква на практиці стояла на тому, що *partes contrahentes* є служителями Таїнства Подружжя, а матерія і форма Таїнства містяться в подружній згоді.

У східній Церкві утвердилася думка, що для важності Таїнства Подружжя потрібне благословення священника, тобто церковний шлюб. На цьому наголошує практика східної Церкви від IX ст. аж до сьогодення. Сучасні східні каноністи розв'язують це питання в наступний спосіб: на Таїнство Подружжя складаються три моменти: 1) взаємна згода наречених на ведення спільного життя; 2) вислів цієї згоди перед священником; 3) потвердження цього через благословення, дане священником. Ці три моменти відбуваються одночасно при шлюбі. Згідно з цим, матерією є чоловік і дружина, які погоджуються на подружжя, формою є вираження цієї згоди перед священником і потвердження цієї згоди через церковне благословення, служителем – сам священник.

З іншого боку, і в східній Церкві деякі каноністи дотримуються думки, що служителями таїнства подружжя є *partes contrahentes*, а не священник. Головним

доказом цього є те, що благословення священика при укладенні подружжя введено значно пізніше. Однак якщо ми порівняємо практику західної Церкви з практикою східної Церкви, то зможемо зауважити, що хоч і передумови різні, однак результат один і той самий, позаяк східний і західний кодекси не визнають за звичайних умов цивільних шлюбів за важні подружжя.

Як ми з'ясували вище, у греко-католицькій Церкві важно може благословити подружжя тільки священик: парох, а також місцевий ієрарх або священик, уповноважений через одного з них.

Місцевий ієрарх у праві східних Церков – це: Римський Архієрей, патріарх, Верховний Архієпископ, митрополит, що очолює митрополічу церкву *sui iuris*, єпархіальний єпископ і ті, що тимчасово його замінюють в правлінні згідно з положеннями закону, екзарх, апостольський адміністратор і ті, які при відсутності згаданих тимчасово замінюють їх у правлінні, а також Протосинкел і Синкел. (кан. 984)⁵⁵.

Під парохом потрібно розуміти священика, якому, як пастиреві, доручена опіка над душами людей у визначеній парафії⁵⁶. Нарівні з парохом стосовно прав і обов'язків йдуть: Адміністратор парафії (к. 299 § 1), а також парафіяльний сотрудник, який згідно з канонам 300 § 1 виконує в заступництві функції пароха⁵⁷.

Парох, а також Ієрарх може бути територіальний (*parochus territorialis*), який має сталу територію, або персональний (*parochus personalis*), виконуючий душпастирство щодо вірних із титулу їх приналежності до певної категорії осіб, напр. військова ієрархія⁵⁸.

8. Надзвичайна форма укладення подружжя

За звичайних обставин подружжя укладається перед місцевим ієрархом чи парохом і двома свідками.

Є однак надзвичайні випадки, незвичайні обставини, коли подружнє право дозволяє на укладення шлюбу тільки перед двома свідками, отже, без участі священика.

Перед 1939 роком, перед Другою світовою війною ці положення могли здаватися незрозумілими і зовсім непотрібними. Чи можна було припустити, що в країнах із старою церковною культурою, де пастирську роботу виконують десятки тисяч священиків, не вистачатиме священиків у парафії і не можна буде вдатися до інших з метою укладення подружжя? Все ж таки мудрість Церкви передбачила такі випадки і встановила норми, які становлять виняткову, але церковну форму укладення шлюбу.

Канон 832 § 1-3 ККСЦ присвячений надзвичайній формі укладення шлюбу. У § 1 сказано, що якщо немає доступу до компетентного згідно з

приписом права священника або не можна до нього дістатися без серйозної невігоди, то ті, що мають намір укласти справжнє подружжя, можуть його правосильно і дозволено укласти перед самими тільки звичайними свідками: 1) в небезпеці смерті; 2) поза безпекою смерті, якщо розсудливо передбачається, що такий стан речей триватиме протягом місяця. Неважко зауважити, що такий сформульований припис є майже дослівним повторенням кан. 1116 § 1 КПК з 1983 р. Зроблено всього лише дрібну редакційну коректу: замість «nequeat» ужито «non potest», замість «qui intendunt[...] inire» – «celebrare intendentes», замість «contrahere» – «celebrare».

У § 2 у свою чергу вимагається, щоб в обох випадках, про які йде мова, запросити, якщо це можливо, іншого священника, щоб поблагословив подружжя, із дотриманням правосильності подружжя в присутності лише свідків. У цих самих випадках, додає законодавець, можна запросити також священника некатоліцького. Стосовно аналогічного § 2 кан. 1116 КПК з 1983 р. потрібно зазначити три істотні відмінності: 1) запрошеним може бути тільки священник (а не диякон), що становить звичайний наслідок того, що диякон (подібно як світська особа) не може отримати уповноваження до благословення подружжя; 2) запрошений священник повинен благословити подружжя (латинський канон говорить всього лише про його присутність); 3) запрошеним може бути священник некатоліцький.

У § 3 канону – він не має відповідника в латинському кодексі – супругів, які висловили подружню згоду перед самими тільки свідками, зобов'язують якнайскоріше одержати благословення священника. Це зобов'язання видається обґрунтованим, бо таким чином супруги не позбавлені подружнього благословення, що з точки зору їх релігійного життя може мати чимале значення⁵⁹.

8.1. Умови застосування надзвичайної форми

Загальною умовою застосування надзвичайної форми при укладенні подружжя є актуальний брак компетентного священника, тобто неможливість доступу до нього без поважної невігоди. Якщо така ситуація виникне, згадану форму можна застосувати в двох випадках:

- 1) у небезпеці смерті;
- 2) поза безпекою смерті, якщо розсудливо передбачається, що згадана ситуація триватиме протягом місяця (кан. 832 § 1 ККСЦ).

8.1.1. Небезпека смерті

У тридентському праві подружжя, що уклалися на ложі смерті, не тішалися винятковим ставленням, а підлягали, як всі інші, загальним нормам. Згадати, однак, потрібно про надзвичайну індульгенцію, яку папа Лев XIII, за посередництвом

святої Конгрегації Інквізиції, 20 лютого 1888 р. дав ординаріям на випадки небезпеки смерті. На підставі цієї індульгенції ординарії можуть надавати диспенси від всіх як публічних, так і таємних розриваючих перешкод юридично-церковної природи, за винятком перешкод, що виникають зі священничих свячень і кровної спорідненості в прямій лінії, всім тим, що живуть в цивільному шлюбі або наложництві і з яких принаймні одна сторона знаходиться в серйозній небезпеці смерті. Це, очевидно, стосується і перешкоди таємності.

Ця влада, надана ординаріям, не була в них відібрана і через декрет *Ne te gere*, який від 1911 року був поширений на греко-католицьку Церкву.

Закон *Ne temere* ще більше, ніж індульгенція папи Лева XIII, полегшує укладення правосильного подружжя на ложі смерті. Арт. VII цього декрету містить наступний припис: «В небезпеці смерті, коли не можна звернутися ані до пароха, ані до ординарія, ані до уповноваженого будь ким з них священника, для заспокоєння сумління або (якщо такий знайдеться випадок) для узаконення потомства подружжя може бути правосильно і в дозволеній спосіб укладене перед яким-небудь священником і двома свідками».

З вищенаведеного артикулу випливає, що надзвичайна форма укладення подружжя, яка впроваджувалася ним, може бути застосована тільки за певних, через сам закон точно визначених обставин, а саме: коли принаймні одному з подругів загрожує небезпека смерті, а також нема вже часу, щоб покликаний парох або ординарій, або інший священник, через одного з них уповноважений, міг встигнути вчасно прибути до хворого.

Стосовно першої умови потрібно звернути увагу на те, що арт. VII не говорить про годину смерті (*articulus mortis*), а отже, не вимагає, щоб хворий вже догорав. Достатньо серйозного побоювання правдоподібності смерті. У такій, однак, небезпеці для життя тільки тоді подружжя правосильно укладається згідно з формою, впровадженою в арт. VII, якщо звичайна форма не може бути дотримана, тобто, коли вже немає стільки часу, щоб парох або ординарій, або інший священник, через одного з них уповноважений, міг прибути до хворого або щоб священник, що знаходиться при хворому, міг отримати повноваження до благословення подружжя.

Щодо причин, задля яких за вищезгаданих обставин укладення подружжя згідно з винятковою формою допустиме, арт. VII вираховує дві: заспокоєння совісті і узаконення потомства.

До правосильності і дозволеного укладення подружжя у випадках, передбачених арт. VII, є достатня присутність якого-небудь священника, а також двох свідків. Отже, кожен священник без винятку уповноважений до благословення подружжя, і не вимагається від нього тих кваліфікацій, які повинен мати священник, що благословляє на підставі делегації. Через те правосильно і в дозволеній спосіб

асистує священик деградований, іменно і публічно суспендований або екскомунікований, навіть еретик, схизматик або відступник, аби тільки був справжнім священиком⁶⁰.

Motu proprio Пія XII *Crebrae allatae sunt* з 1949 року, в канонах 85-92, подібно як і канони кодексу латинської церкви з 1917 р.⁶¹, передбачає подвійну канонічну форму укладення шлюбу: одну звичайну, яка повинна бути дотримана в звичайних обставинах, а другу надзвичайну, від дотримання якої залежить правосильність подружжя у випадку відсутності священика, уповноваженого до благословення подружжя. У зіставленні, однак, з кодексом можна зауважити, що нема жодних відмінностей між надзвичайною формою, приписаною через кодекс 1917 р., і приписаною через відповідні канони *motu proprio* з 1949 р.⁶².

Перш за все потрібно тут відрізнити годину смерті, тобто такий стан хворого, коли смерть є певна, від небезпеки смерті, коли смерть тільки правдоподібна. Не йдеться тут про випадок, який в юридично-моральній термінології зветься *articulus mortis*, але про таку ситуацію, коли смерть може наступити, але не мусить.

Такі ситуації доволі часті. Коли, наприклад, панує важка епідемічна хвороба, коли трапляється катастрофа і тому існує вірогідність потоплення судна, коли під час війни ворог бомбардує з повітря села і міста — у всіх цих ситуаціях потрібно рахуватися з тим, що людина може загинути. Небезпека смерті існує також тоді, коли людина западає на важку хворобу, яка, на думку лікарів, може довести до смерті.

За цих та інших схожих обставин, якщо нема пароха на місці і дістатися до нього не можна, подружжя можна укласти згідно з винятковою формою.

Згідно з декретом *Ne temere*, як ми вже сказали, мотивом, щоб у небезпеці смерті правосильно укласти подружжя перед будь-яким священиком і звичайними свідками, є заспокоєння совісті і можливе узаконення потомства (*ad consulendum conscientiae et, si casus ferat, legitimationi prolis*). Згідно з *Crebrae allatae sunt*, за небезпечних для життя обставин, яка-небудь причина виправдовує застосування надзвичайної форми⁶³.

8.1.2. Брак компетентного священика

Право Тридентського собору стосовно таких виняткових випадків не містило жодних загальних правил. Але вже незабаром, після Тридентського собору, з'явилася думка каноністів, яка була підтверджена цілою низкою рішень Апостольської Столиці, що декрет *Tametsi* перестає зобов'язувати, якщо його дотримання фізично або морально неможливе, що також має місце тоді, коли доступ до пароха або делегованого ним священика неможливий або принаймні вельми невідповідний чи небезпечний. Така неможливість, однак, тільки тоді

виправдовує занехаання тридентської форми, коли ця ситуація є загальною для цілої території а не тільки індивідуальною для деяких осіб; а також якщо передбачається, що це буде тривати принаймні протягом одного місяця. У таких випадках перед декретом *Ne temere* можна було укласти правосильне подружжя без священника, у присутності тільки двох звичайних свідків⁶⁴.

VIII артикул декрету *Ne temere*, що приписує форму укладення шлюбу за відсутності священника, компетентного згідно з приписом права до благословення подружжя, принципово небагато відрізняється від тридентського права, відзначається, однак, більшою ясністю і точністю. Щоб, отже, правосильно і в дозволений спосіб укласти подружжя у присутності тільки двох свідків, необхідна перш за все фізична або моральна неможливість укладення його перед місцевим ієрархом або парохом, або священником, одним з них уповноваженим. Присутність або легкий доступ до звичайного священника, не уповноваженого до давання шлюбів, не змінює суті речі. Немає, отже, обов'язку укладати подружжя перед звичайним священником⁶⁵. Фізично буде то неможливо, якщо в околиці взагалі нема священника, компетентного згідно з приписом права до благословення подружжя, або якщо місце його перебування невідоме чи доступ до нього абсолютно неможливий. Буде це морально неможливо, якщо доступ до компетентного згідно з приписом права до благословення подружжя священника або його прибуття на місце пов'язані з небезпекою для наречених або для самого священника. Причини такої моральної неможливості можуть бути очевидно різноманітні, як, наприклад, велика відстань, погані або небезпечні дороги, політичні переслідування або навіть зарозумілість чи погана воля священника, що занедбує візитацію території, дорученої його пастирській опіці⁶⁶.

Отож неможливість, про яку мова в цьому законі, не може бути тільки індивідуальна, а повинна розтягуватися на цілу околицю. Під словом «околиця» потрібно розуміти не тільки дуже велику територію, як, наприклад, країна, провінція, єпархія, а навіть територію з меншими розмірами, наприклад, деканат, дуже велике місто або частину дуже великої парафії, які часто можна зустріти в Росії і в Сибіру. Виняток, отже, зроблений в арт. VIII щодо форми укладення подружжя, стосується безпосередньо околиці, території. З цього випливає, що форма арт. VIII може бути застосована, навіть якби околиця була заселена жмерькою людей та навіть якби особи навмисно, *in fraude m legis*, переселилися на таку територію, щоб без священника укласти подружжя⁶⁷.

Третьою, врешті, умовою для правосильності подружжя, укладеного перед двома тільки свідками, є те, щоб відсутність священника тривала більше місяця, тобто більше тридцяти днів. Перед закінченням одного місяця подружжя, укладене у присутності тільки двох свідків, було б неправосильне. Узаконити таке неправосильне подружжя можна було б через повторення подружньої згоди

перед двома свідками після закінчення вказаного терміну. Після тридцяти днів укласти подружжя можна перед двома звичайними свідками, і нема обов'язку чекати на прибуття пароха або іншого уповноваженого священика, хоч би було відомо, що він вже незабаром прибуде⁶⁸.

Нове подружнє право, оголошене через *motu proprio* *Cerebrae allatae sunt*, як і право латинського кодексу з 1917 р., не вимагає, як передбачав декрет *Ne temere*, загальної неможливості, але достатньо особистої стосовно тієї пари наречених, що знаходиться в певних умовах і обставинах⁶⁹.

Ще більше церковний законодавець просувається в розумінні труднощів, з якими пов'язана фізична відсутність пароха при шлюбі. Кожна більша небезпека, яка загрожує священику або сторонам, навіть поєднана з карною санкцією з боку державних законів заборона благословення подружжя перед укладенням цивільного шлюбу у випадку, якщо держава відмовляє у реєстрації подружжя, вже являє обставину, яка допускає застосування виняткової форми укладення подружжя⁷⁰.

Новий закон також вимагає, щоб відсутність компетентного священика чи неможливість звернення до нього тривала щонайменше місяць⁷¹.

Очікування, що не буде компетентного священика протягом місяця, мусить бути обґрунтоване. Якби, отже, передбачалося, що відсутній священик повернеться раніше, невільно було б укласти подружжя в надзвичайній формі. Але якби було укладене подружжя з переконанням, що священик буде відсутній понад місяць, а тим часом він неочікувано повернувся вже на другий день по шлюбі, то подружжя залишиться правосильним⁷².

8.2. Необхідність благословення подружжя після застосування надзвичайної форми

У східній Церкві для правосильності Таїнства Подружжя необхідне благословення священика, тобто церковний шлюб. В нашій церкві, надалі утримуючи східну традицію, також надавали дуже велику вагу благословенню подружжя. Однак, зберігаючи теоретично подружнє право східної Церкви, на практиці почали більш застосовувати право Тридентського собору⁷³. Згідно з цим правом подружжя можна було правосильно укладати також перед двома або трьома свідками, якщо наречені не могли укласти подружжя перед власним парохом або ординарієм, або іншим священиком, уповноваженим через одного з них. Про це була мова вище. Тут для правосильності подружжя потрібна була лишень присутність двох свідків, а благословення було просто виключене через відсутність священика.

Декрет *Ne temere* також не змінив головного принципу, що для правосильності таїнства подружжя потрібна тільки згода наречених на подружжя, висловлена в спосіб, передбачений правом. Не потрібне для правосильності подружжя і

благословення священика. У випадку небезпеки смерті, коли подружжя може бути правосильно укладене перед котрим-небудь священиком, присутність його хоч бажана, однак не є необхідна до правосильності подружжя. Не мусить також такий священик давати благословення⁷⁴.

Зміни у цьому сенсі внесла кодифікація *Crebrae allatae sunt*, яка в кан. 85 вимагає для правосильності подружжя збереження святого обряду (*ritus sacer*). Отже, після питання у подругів про згоду і її прийняття священик повинен дати благословення особам, які укладають подружжя⁷⁵. Однак і ця кодифікація визнає за правосильні подружжя, укладені без благословення священика у випадках, якщо була застосована надзвичайна форма⁷⁶.

З вищенаведеного аналізу можна зробити висновок, що у Греко-Католицькій Церкві благословення священика після укладення шлюбу згідно з надзвичайною формою не вимагалось для правосильності, але подруги мали право просити про таке благословення, яке мало бути їм дане без голошення оповідей⁷⁷.

Як ми вже згадали, кан. 832 § 3 ККСЦ зобов'язує подругів, які уклали подружжя перед самими тільки звичайними свідками, якнайскоріше прийняти благословення їх подружжя від священика. Ця вимога Церкви обґрунтована тим, що в східній Церкві благословення священика є істотною частиною форми укладення подружжя. Проте це тільки вимога до законності і не тягне за собою жодних юридичних наслідків⁷⁸.

Висновки

Подружжя поміж християнами є Таїнством. Розгляд, отже, від сторони догматичної, обрядової і етичної питання Таїнства Подружжя належить до догматичної і моральної теології. Оскільки, однак, подружжя входить також у сферу суспільних і юридичних взаємин, стає воно водночас суб'єктом канонічного права і підлягає Церкві як релігійній спільноті.

Укладення шлюбу, будучи публічною інституцією, вимагає дотримання стисло визначеної через право форми, відмінної від літургичної, яку подають літургичні книги, примітки і рубрики.

На підставі проведеного аналізу можна зауважити, що право Української Греко-Католицької Церкви передбачає подвійну форму укладення шлюбу: звичайну, яка передбачена в звичайних умовах, і надзвичайну, коли реалізація звичайної форми була б занадто важка або навіть неможлива.

Звичайна форма укладення шлюбу полягає у висловленні згоди нареченими перед місцевим ієрархом або парохом, або перед священиком, уповноваженим через одного з них, а також у присутності двох звичайних свідків. Дуже істотною вимогою, що відрізняє, зрештою, східну sacramentalну дисципліну подружжя від

латинської, є благословення, дане подружжю священиком. Це є настільки істотною вимогою права, що подружжя у східній католицькій Церкві, укладене в звичайних умовах без участі і благословення священика, було б неправосильне.

Існують, однак, випадки, коли дотримання вищезазначених умов для правосильного укладення подружжя неможливе. До таких виняткових випадків Церковне право зараховує небезпеку смерті і брак священика, уповноваженого до благословення подружжя. Щоб уможливити подругам в таких умовах укласти правосильне подружжя, мудрість Церкви встановила норми, які являють собою виняткову, але церковну форму укладення подружжя, яка передбачає можливість правосильного і дозволеного його укладення перед самими свідками.

На завершення варто додати, що оскільки в східній Церкві благословення священика є важливим настільки, що укладене подружжя без нього було б неправосильне, право Католицьких Східних Церков зобов'язує супругів після укладення подружжя згідно з надзвичайною формою якнайскоріше прийняти благословення від священика, хоч ця вимога не до правосильності такого подружжя, а тільки до його законності.

¹ Пор.: Pałka P. *Zwyczajna forma prawna zawarcia małżeństwa w nowym ustawodawstwie Kościoła Wschodniego*, в: *Pastori et magistro*. — Lublin, 1966. — С. 268.

² Пор.: Pawluk T. *Prawo małżeńskie, Prawo kanoniczne*, т. 3. — Olsztyn, 1996. — С. 174;

³ Пор.: Постіпіла В. *Східне Католицьке Церковне право*. — Львів, 1997. — С. 398-401.

⁴ Пор.: Там само, с. 401.

⁵ Пор.: Pałka P. *Zwyczajna forma prawna zawarcia małżeństwa w nowym ustawodawstwie Kościoła Wschodniego*, в: *Pastori et magistro*. — Lublin, 1966. — С. 268-270.

⁶ Пор.: Чубатий М. *Історія християнства на Русь-Україні*. — Рим-Нью-Йорк, 1965, т. I, С. 270-271.

⁷ Пор.: Мудрий С. *Короткий коментар Кодексу Канонів Східних Церков*. — Івано-Франківськ, 1995. — С. 48.

⁸ Пор.: Масцюх В. *Церковне Право супруже*. — Перемишль, 1910. — С. 70-71.

⁹ Пор.: Мудрий С. *Короткий коментар Кодексу Канонів Східних Церков*. — Івано-Франківськ, 1995. — С. 48.

¹⁰ Пор.: Лотоцький О. *Українські джерела церковного права*, т. V. — Warszawa, 1931. — С. 107-115.

¹¹ Пор.: Мудрий С. *Нарис історії церкви в Україні*. — Рим, 1990. — С. 112-118.

¹² Пор.: Масцюх В. *Церковне Право супруже*. — Перемишль, 1910. — С. 72-73; Stasiak W. *Prowincjalny synod unicki w Kobryniu (1626 r.)*, RTK 25(1978)5, с. 98.

¹³ Пор.: *Додаток до чинностей і рішень руского провінціального собора в Галичніні 1891 року*. — Львів, 1897. — С. 230; *Провінційний Синод у Замості 1720 р. Б., Постанови*. — Івано-Франківськ, 2006. — С. 195.

¹⁴ Див.: Там само, дод. XXXVIII, с. 517-626.

¹⁵ Пор.: Масцюх В. *Церковне Право супруже*. — Перемишль, 1910. — С. 73-74.

¹⁶ Пор.: Полонська-Василенко Н. *Історія України*, т. II. — Мюнхен, 1976. — С. 369.

¹⁷ Пор.: *Чинності і рішення руского провінціального собора в Галичніні 1891 року*. — Львів, 1896, титул 2, глава 7, п. 3, с. 103.

- ¹⁸ Пор.: Там само, с. 252.
- ¹⁹ Див.: Масцюх В. *Про заручини в Галицькій провінції*, в: *Bohoslovnia*, 7(1929)1, с. 227-234
- ²⁰ Пор.: Gromnicki T. *Forma zawarcia zaręczyn i małżeństwa wg. Dekretu «Ne temere»*. – Kraków, 1910. – С. 270.
- ²¹ Пор.: Abraham W., *Forma zawarcia zaręczyn i małżeństwa*. – Lwów, 1925. – С. 22.
- ²² Пор.: Масцюх В. *Церковне Право супруже*. – Перемишль, 1910. – С. 75.
- ²³ Pałka P. *Zwyczajna forma prawna zawarcia małżeństwa w nowym ustawodawstwie Kościoła Wschodniego*, в: *Pastori et magistro*. – Lublin, 1966. – С. 267.
- ²⁴ Пор.: Мончак І. *Самоуправна Київська Церква*. – Львів, 1994. – С. 112-116.
- ²⁵ Góralski W. *Prawo małżeńskie KKW według KKKW*. – Lublin, 1992. – С. 23.
- ²⁶ Пор.: Поспішля В. *Східне Католицьке Церковне право*. – Львів, 1997. – С. 417-418.
- ²⁷ Пор.: Чинності і рішення руского провінціального собора в Галичині 1891 року. – Львів, 1896, титул 2, глава 7, п. 3, с. 103.
- ²⁸ Пор.: *Додаток до чинностей і рішень руского провінціального собора в Галичині 1891 року*. – Львів, 1897, дод. XXXVIII, тит. 4, § 38, с. 582.
- ²⁹ Roth J. *Forma zaręczyn i małżeństwa w prawie kościelnym katolickim*. – Kraków, 1908. – С. 72.
- ³⁰ Масцюх В. *Церковне Право супруже*. – Перемишль, 1910. – С. 401.
- ³¹ Пор.: Поспішля В. *Східне Католицьке Церковне право*. – Львів, 1997. – С. 405.
- ³² Пор.: Масцюх В. *Церковне Право супруже*. – Перемишль, 1910. – С. 394.
- ³³ Пор.: Чинності і рішення руского провінціального собора в Галичині 1891 року, Львів 1896, титул II, глава VI, н. 1, с. 103; *Додаток до чинностей і рішень руского провінціального собора в Галичині 1891 року*, Львів 1897, дод. XX, титул III, § VIII, с. 230.
- ³⁴ Пор.: Bączkiewicz F. *Prawo kanoniczne*. – Opole, 1958, т. 2, с. 278; Gromnicki T. *Forma zawarcia zaręczyn i małżeństwa wg. Dekretu «Ne temere»*. – Kraków, 1910. – С. 82.
- ³⁵ Пор.: Bączkiewicz F. *Prawo kanoniczne*. – Opole, 1958, т. 2, с. 279.
- ³⁶ Див.: *Archiv für katholisches t, Kirchenrech*, 1912, с. 484, пор.: Bączkiewicz F. *Prawo kanoniczne*, Opole, 1958, т. 2, с. 291.
- ³⁷ Roth J. *Forma zaręczyn i małżeństwa w prawie kościelnym katolickim*. – Kraków, 1908. – С. 42-43.
- ³⁸ Див.: Pałka P. *Zwyczajna forma prawna zawarcia małżeństwa w nowym ustawodawstwie Kościoła Wschodniego*, в: *Pastori et magistro*. – Lublin, 1966. – С. 268-272.
- ³⁹ Див.: Pałka P. *Nowe prawo małżeńskie w katolickim kościele wschodnim*, RTK 2(1955), с. 214-215.
- ⁴⁰ Див.: ККСЦ, кан. 828 § 1.
- ⁴¹ Góralski W. *Prawo małżeńskie KKW według KKKW*. – Lublin, 1992. – С. 23-24.
- ⁴² Масцюх В. *Церковне Право супруже*. – Перемишль, 1910. – С. 34.
- ⁴³ Пор.: Там само, с. 34-36.
- ⁴⁴ Пор.: Dauviller J. *Le mariage en droit canonique oriental*. – Paris, 1936. – С. 42.
- ⁴⁵ Пор.: Smurlo E. *Le Saint-Siège et l'Orient Orthodoxe Russe (1609-1654)*, Р. 1. – Prague, 1928. – С. 207.
- ⁴⁶ Пор.: Stasiak M. *Prowincjalny synod unicki w Kobryniu (1626 r.)*, RTK 25(1978)5, с. 98; *Epistolae Josephi Velamin Rutskyj, Metropolitae Kiowiensis catholici (1613-1637)*, Romae, 1956, с. 186.
- ⁴⁷ Пор.: *Додаток до чинностей і рішень руского провінціального собора в Галичині 1891 року*, Львів, 1897, дод. XVIII, гла. 7, с. 338-339.
- ⁴⁸ Пор.: Масцюх В. *Церковне Право супруже*. – Перемишль, 1910. – С. 405-406.
- ⁴⁹ Пор.: Roth J. *Forma zaręczyn i małżeństwa w prawie kościelnym katolickim*. – Kraków, 1908. – С. 71.

⁵⁰ Пор.: Rezac I. *De nova legislatione matrimoniali orientali*, «Orientalia Christiana Periodica», 20 (1954), с. 391.

⁵¹ Пор.: AAS 45 (1953), с. 313.

⁵² Pałka P. *Zwyczajna forma prawna zawarcia małżeństwa w nowym ustawodawstwie Kościoła Wschodniego*, в: *Pastori et magistro*. — Lublin, 1966. — С. 273-274.

⁵³ Див.: Navarrete U. *Ius matrimoniale latinum et orientali Collatio Codicem latinum inter et orientalem*, «Periodica de re canonica», 80(1990), з. 4, с. 636-639.

⁵⁴ Пор.: Góralski W. *Sakrament małżeństwa w Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich oraz w kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, RNP 3(1993), с. 12.

⁵⁵ Adamowicz L. *Wprowadzenie do prawa o sakramentach świętych*. — Lublin, 1999. — С. 271; Див. також: Масцюх В. *Церковне Право супружжя*. — Перемишль, 1910. — С. 396.

⁵⁶ Пор.: ККСЦ, кан.: 281.

⁵⁷ Див.: Масцюх В. *Церковне Право супружжя*. — Перемишль, 1910. — С. 396.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Góralski W. *Sakrament małżeństwa w Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich oraz w kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, RNP 3 (1993), с. 26-27.

⁶⁰ Пор.: Roth J. *Forma zaręczyn i małżeństwa w prawie kościelnym katolickim*. — Kraków, 1908. — С. 74-77; Масцюх В. *Церковне Право супружжя*. — Перемишль, 1910. — С. 400.

⁶¹ Пор.: КРК 1917 кан. 1094-1103.

⁶² Пор.: Pałka P. *Nowe prawo małżeńskie w katolickim kościele wschodnim*, RTK 2(1955), с. 213-214.

⁶³ Пор.: Biskupski S. *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*. — Warszawa, 1956. — С. 353-354.

⁶⁴ Пор.: Масцюх В. *Церковне Право супружжя*. — Перемишль, 1910. — С. 400-401.

⁶⁵ Пор.: Там само, с. 403.

⁶⁶ Пор.: Бачинський А. *Право Церковне*, Библиотека богословська, Т. III. — Львів, 1900. — С. 555.

⁶⁷ Пор.: Roth J. *Forma zaręczyn i małżeństwa w prawie kościelnym katolickim*. — Kraków, 1908. — С. 79-80, Gromnicki T. *Forma zawarcia zaręczyn i małżeństwa wg. Dekretu «Ne temere»*. — Kraków, 1910. — С. 136.

⁶⁸ Пор.: Там само.

⁶⁹ Пор.: Biskupski S. *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*. — Warszawa, 1956. — С. 351.

⁷⁰ Пор.: Там само, с. 352.

⁷¹ Пор.: Pius XII, *Motu proprio Crebrae allatae sunt* z 22 II 1949, кан. 89, 1, в: AAS 41 (1949) 89-119.

⁷² Пор.: Biskupski S. *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*. — Warszawa, 1956. — С. 353-354.

⁷³ Пор.: Масцюх В. *Церковне Право супружжя*. — Перемишль, 1910. — С. 71-75.

⁷⁴ Пор.: Там само, с. 29-33.

⁷⁵ Пор.: Pałka P. *Zwyczajna forma prawna zawarcia małżeństwa w nowym ustawodawstwie Kościoła Wschodniego*, в: *Pastori et magistro*. — Lublin, 1966. — С. 273.

⁷⁶ Пор.: Там само, с. 276.

⁷⁷ Пор.: Масцюх В. *Церковне Право супружжя*. — Перемишль, 1910. — С. 406.

⁷⁸ Пор.: Поспішій В. *Східне Католицьке Церковне право*. — Львів, 1997. — С. 416.

Список використаних джерел

1. Abraham W. *Forma zawarcia zaręczyn i małżeństwa*. – Lwow, 1925.
2. Adamowicz L. *Wprowadzenie do prawa o sakramentach swietych*. – Lublin, 1999.
3. Baczkowicz F. *Prawo kanoniczne*. – Opole, 1958, т. 2.
4. Biskupski S. *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*. – Warszawa, 1956.
5. Coussa A. *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali*, vol. III, w: *De matrimonio*. – Romae, 1950, S. 198.
6. Dauviller J. *Le mariage en droit canonique oriental*. – Paris, 1936.
7. *Epistolae Josephi Velamin Rutzkyj, Metropolitae Kiowiensis catholici (1613-1637)*, Romae, 1956.
8. Góralski W. *Prawo małżeńskie Katolickich Kościołów Wschodnich według Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich*. – Lublin, 1992.
9. Góralski W. *Sakrament małżeństwa w Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich oraz w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, RNP 3 (1993), c. 5-16.
10. Gromnicki T. *Forma zawarcia zaręczyn i małżeństwa według Dekretu «Ne temere»*. – Kraków, 1910.
11. Navarrete U. *Ius matrimoniale latinum et orientali Collatio Codice m latinum inter et orientalem*, «Periodica de re canonica», 80 (1990), з. 4, c. 636-639.
12. Pałka P. *Nowe prawo małżeńskie w katolickim kościele wschodnim*, RTK 2(1955), c. 193-221.
13. Pałka P. *Zwyczajna forma prawna zawarcia małżeństwa w nowym ustawodawstwie Kościoła Wschodniego*, w: *Pastori et magistro*. – Lublin, 1966. – C. 267-290.
14. Pawluk T. *Prawo małżeńskie*, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, т. 3, Olsztyn, 1996.
15. Rezac I. *De nova legislatione matrimoniali orientali*, «Orientalia Christiana Periodica», 20 (1954).
16. Roth J. *Forma zaręczyn i małżeństwa w prawie kościelnym katolickim*. – Kraków, 1908.
17. Smurlo E. *Le Saint-Siège et l'Orient Orthodoxe Russe (1609-1654)*, P. 1, Prague, 1928.
18. Stasiak M. *Prowincjalny synod unicki w Kobryniu (1626 r.)*, RTK 25(1978)5, c. 91-103.
19. Бачиньскій А. *Право Церковне*, Библиотека богословска, т. III. – Львів, 1900.

20. Додаток до чинностей і рішень руского провінціального собора в Галичині 1891 року.
21. Лотоцький О. *Українські джерела церковного права*, т. V. – Warszawa, 1931.
22. Масцюх В. *Про заручини в Галицькій провінції*, w: *Bohoslovia* 7(1992)1, с. 227-234.
23. Масцюх В. *Церковне Право супруже*. – Перемишль, 1910.
24. Мончак І. *Самоуправна Київська Церква*. – Львів, 1994.
25. Мудрий С. *Короткий коментар Кодексу Канонів Східних Церков*. – Івано-Франківськ, 1995.
26. Мудрий С. *Нарис історії церкви в Україні*. – Рим, 1990.
27. Пелешь Ю. *Пастырское богословие*. – Відень, 1877.
28. Полонська-Василенко Н. *Історія України*, т. II. – Мюнхен, 1976.
29. Поспішл В. *Східне Католицьке Церковне право*. – Львів, 1997.
30. *Провінційний Синод у Замості 1720 р. Б., Постанови*. – Івано-Франківськ, 2006.
31. Рудович І. *Кобринський Синод 1626*, w: *Bohoslovia*, 2 (1924) 4, с. 1-27, 196-212.
32. *Чинності і рішення руского провінціального собора в Галичині 1891 року*. – Львів, 1896.
33. Чубатий М. *Історія християнства на Русі-Україні*. – Рим – Нью-Йорк, 1965, т. I.

Рукопис наукової статті надійшов до редакції «Доброго Пастиря» 17.09.2010 р.